

ČLANCI I PRILOZI – ARTICLES AND CONTRIBUTIONS

Vesna Mušeta – Aščerić

RAZUMIJEVANJE ŠADAŠNJOSTI KROZ PROŠLOST

Moto: Nerazumijevanje sadašnjosti neminovno se rađa iz neznanja prošlosti. Mark Bloh, "Obrana istorije ili zanat istoričara", Treći program radio Beograda, proljeće 1970, 357.

Umjesto uvoda

“ u okolnostima mog sadašnjeg života, zbog nemogućnosti u kojoj se nalazim da dospijem do ikakve velike knjižnice, i gubitka svojih sopstvenih knjiga, moram mnogo da se pouzdam u svoje bilješke, u svoje pamćenje. Dopunska čitanja, provjeravanja koja zahtjevaju sami zakoni zanata, čija sam upražnjavanja sebi postavio u zadatak da opišem, suviše često su mi uskraćena. Da li će mi biti dato da jednog dana dopunim ove praznine? Nikad potpuno, bojim se toga.”¹

Kada sam prvi put imala u rukama Blohovu *Apologiju historiji ili zanat historičara*, gore navedeni tekst mi je promakao kao nešto što nije bitno da shvatim njegova razmišljanja o historiji i zanatu historičara. Promakla mi je i činjenica da je to započeo pisati maja 1941. godine.

¹ M.Bloh, *Obrana istorije ili zanat istoričara*, Treći program Radio Beograda, proljeće 1970, str.334.

Zašto sam sada kod ponovnog čitanja istog teksta *zapela* na ovom Blohovom *izvinjenju*. Jednostavno zbog toga što me vratilo u septembar 1992. godine, tačnije 30.septembar 1992. godine, na kolone prognanih iz gradske četvrti Grbavica u Sarajevu, male crne torbice u mojoj ruci i u njoj rukopisa disertacije koju sam prijavila u februaru iste godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Iza sebe sam ostavila dom i svoju biblioteku (početkom 1996. godine prebačena je na Pale), a ispred sebe sam imala još tri pune ratne godine, spaljenu Univerzitetsku biblioteku i Orijentalni institut, ko zna koliko puta granatiran jedan i drugi arhiv, jednom riječju sva ona mjesta gdje sam trebala i morala provjeriti brojne navode mog rukopisa.

Danas kada to činim, prisjećam se da Mark Bloh to nikada nije mogao učiniti, jer je nakon okrutnog mučenja, ubijen od nacista 1944. godine.

Čemu ova prisjećanja i poređenja? Jednostavno, podstakla su na razmišljanje i postavljanje pitanja: Da li je zaista *historia magistra vitae*, i je li njena uloga i danas *poučna* ili je to antička prevaziđena zabluda? Je li pojedinačni *dogadaj neponovljiv* ili *relativno ponovljiv* i ponavlja se u nešto drugačijem obliku? Uz ova nužno su se nametnula i druga pitanja među kojima i pitanje uloge historičara u razumijevanju sadašnjosti kroz prošlost i obrnuto?

“Veoma je korisno da čovjek sebi postavlja pitanja, ali veoma je opasno da na njih odgovori”.² Fernand Braudel koji je često sebi postavljao pitanja, volio je da citira izjavu Lusijena Fevra: “Postaviti pitanje, to je početak i kraj svake historije. Ako nema problema nema ni historije”.³ Pa ako je tako, onda smo kao historičari dužni barem pokušati dati odgovore na neka od njih.

1. Pragmatična nit i ciklična teorija

Ustajući u odbranu historije kao posebne naučne discipline (po njemu nauke o ljudima u vremenu) M. Bloh, u odgovoru na pitanje da li je ona nauka ili umjetnost, veli: “Historija, međutim, ne treba u to da sumnjamo, ima svoja sopstvena uživanja u ljepoti, koja ne liče ni na koja uživanja druge nauke. Zato što prizor ljudske djelatnosti, koji je njen posebni predmet, više je nego sve ostalo sazdan da zamami maštu ljudi ... Čuvajmo se da našoj nauci oduzmemo njen dio pjesničke ljepote. Čuvajmo se naročito, kao što sam u ponekih zatekao to osjećanje, da zbog toga pocrvenimo”.⁴

Nedvojbeno je pripovijedanje jedna od posebnosti historijske nauke. Ali šta je sa onom pragmatičkom niti koja je tako uporno historiju vodila ka posebnoj naučnoj disciplini. Nije to bio narativni pravac, nego upravo

² Š. Senjobos, citirano po M.Blohu, 1970, str.340.

³ L.Fevr, citirano po M.Gross, *Bredelijanski svijet*, Historijski zbornik, godina XXXIX (1) 1986, Zagreb 1986, str.260.

⁴ M.Bloh, 1970, str.335.

pragmatičko-poučni. Antička historiografija započinje svoj razvoj u narativnom pravcu, ali se ona stvarno izražavala u poučno-pragmatičkom, a ne u narativnom pravcu. Uostalom i kod Herodota koji se smatra začetnikom narativnog pravca, budući je vjerovao da se historija ponavlja, ipak postoje začetci kasnijeg pragmatičkog pravca.

Pragmatičko-poučna historiografija ima za cilj da na osnovu prošlih događaja, koji se ponavljaju, pouči građanina i državnika za političko djelovanje. Ona čovjeka i njegovu prirodu stavlja u osnovu historijskog zbivanja. Upravo priroda čovjeka koja je vječna i ista, po tom shvatanju, uslovljava da se historija ponavlja. Iz tog shvatanja o ponavljanju historije proizilazi i shvatanje da ona može služiti za pouku. Kao takva ona postaje učiteljica života.⁵

Budući da želi da njegov posao bude koristan onima koji budu željeli doznati istinu o događajima iz prošlosti, o onome što bi se moglo ponovno zbiti na jednak ili sličan način, vjerujući pri tome u kružno kretanje događaja (ciklična teorija), Tukidid se smatra osnivačem ovog pravca. On je unio u historiografiju pojam da je historijsko zbivanje prirodan proces koji objašnjava vječnom prirodom ljudi. Upravo zbog takvog shvatanja dalji razvoj historiografije leži na tekovinama pragmatičke historiografije. Tukididovo shvatanje o kružnom toku bitnih zbivanja i vjerovanje da su historije poučne za potomke u određenim izmjenama preovladava u historiografiji sve do kraja XIX stoljeća.

Polibije je prvi upotrijebio naziv pragmatička historija i dao mu tumačenje kao način prikazivanja događaja, odnosno prilaz historiji, misleći pri tom i na njenu poučnu ulogu. Po njemu studirati ranija historijska djela je vrlo korisno da se shvate predstave predaka o prilikama, krajevima, narodima, državnom uređenju i djelima, te da bi se razumjele prilike i sudbine koje su oni imali u pojedinostima, pošto nam prošlost daje pouku za budućnost. Historija je, kaže Polibije, najistinitija i jedina učiteljica života. Naglašavajući korisnu stranu izučavanja historije, Polibije kaže: "Naime, jednostavno izlaganje događaja zabavlja slušaoce, ali im ne koristi, i tek kada im se dodaju uzroci događaja, proučavanje istorije postaje plodonosno. Ako ishode ranijih sličnih situacija imamo na umu kad odlučujemo o koracima koje ćemo preduzeti stićemo siguran način i sredstvo za predviđanje budućnosti i učimo se koje situacije da izbjegnemo i šta da učinimo da bismo se hrabro suočili sa onim što nas čeka".⁶ Po mišljenju M.Gross Polibije je najjasnije izrekao uvjerenje da su pouke iz povijesti najbolja priprema za politički život.⁷

⁵ B.Durdev, *Stupnjevi razvitka istoriografije u istorijsku nauku*, Radovi Naučnog društva BiH, knj.XX, ODFI, knj.7, Sarajevo 1963, str.7.

⁶ Polibije, *Historije II*, knjiga XII, str.135, kap.25 b, Novi Sad 1988.

⁷ M.Gross, *Machiavelli ili mladost historije*, Historijski zbornik, god. XXXVIII (1), Zagreb 1985, str.244.

U srednjem vijeku pragmatička historija je bila potisnuta hrišćanskim shvatanjem suprotnim antičkoj historijskoj misli. Po tom shvatanju historija nije proizvod ljudske djelatnosti nego božije volje, te joj poriče mogućnost ponavljanja. “Time su potkresane filozofske osnove na kojima počiva klasično shvaćanje historijskog zbivanja, klasična pragmatička istorija”.⁸

“Samo izuzetno, kao na primjer u arapskoj istorijskoj misli kod Ibn Halduna (1332-1406) koji je formulisao svojevrstu teoriju cikličnog kretanja istorije, objašnjenje historijskog zbivanja se traži u ljudskim odnosima kao takvim”.⁹ U svojoj čuvenoj *Mukademi* Ibn Haldun definiše osnovne zakone historijskog razvoja, definisanjem principa kojih se historičar mora držati ukoliko želi da njegovo izlaganje historijskih događaja bude istinito i objektivno. Ibn Haldun također smatra da pri dubljem proučavanju historije, metodom analogije, uočavamo niz sličnosti u zbivanjima, mada ona pripadaju različitim fazama ljudskog razvoja. “Ono što je prošlo liči budućem kao voda vodi”, kaže između ostalog Ibn Haldun.¹⁰

Tek u kasnom srednjem vijeku historiografija se polako vraća na pragmatički pravac, a oživljavanjem ukupnog antičkog nasljeđa u doba renesanse, ponovno oživljava.

Oživljavajući tekovine antike, humanisti oživljavaju i pragmatičku historiju. Čak i književnici poput Frančeska Petrarke “historiju zamišljaju kao moralno-poučni književni rad”. Za njega je historia kao *magistra vitae* izvor podataka za književne sadržaje ili primjere pogodne za moralne pouke.¹¹

Međutim, B. Đurđev kada govori o pragmatičkoj niti kod humanista, veli da ipak treba razlikovati antičku pragmatičko-poučnu od kasnije reflektivno-kritičke poučne historiografije. Iako se i ova “izliva iz poučno-pragmatičke i preliva u filozofsku istoriografiju”, ona ipak drukčije shvata svoj zadatak.

Predmet spoznaje u humanista je čovjek i njegova djelatnost (politička i vojna djelatnost istaknutih ljudi), a kako su ta djela izraz uvijek jednake ljudske prirode, to je moguća ponovljivost historijskog događaja. Prihvatajući antičko učenje o kružnom kretanju historije, humanisti vjeruju *da će ih historiografija upozoriti na ponavljanje istih pojava u vremenu, samo u različitim oblicima.*

Stoga historijske činjenice humanisti vrijednuju prema njihovoj poučnosti za državnike i vladare. Zadatak historije je da pouči one na vlasti, što se osobito

⁸ B.Đurđev, *Ceterum censeo scientiam historicam etiam esse magistram vitae*, Horizonti istorije 1 (1977), Priština, str.28-29.

⁹ B.Đurđev, *Značaj istorije u našem savremenom društvu*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, X/II, Sarajevo 1974, str.13.

¹⁰ H.Sušić, *Metodološke postavke historije u djelu Ibn Halduna*, Prilozi za orijentalnu filologiju XVIII-XIX, 1968-1969, Sarajevo 1973, str.53.

¹¹ M.Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 1996, str.59.

vidi u Makijavelijevom *Vladaocu*.¹² Politika ima zakonitosti koje se mogu shvatiti samo ako se poznaju određeni historijski događaji. A historijski događaji po Makijaveliju pružaju pouku jer se kreću u krugu. Na ovim osnovama Makijaveli gradi svoju političku doktrinu, koja je po nekim mišljenjima imala važnu ulogu u nastanku suvremene koncepcije države i koja je otkrila zakonitosti političke borbe, koje postoje i danas. Na osnovu toga je u XX stoljeću i proglašen prvim “politologom”, osnivačem moderne političke nauke.¹³

Makijaveli kaže da *ko brižljivo proučava prošlost, može lako buduće događaje u svakoj državi predvidjeti i primjeniti ista sredstva, koja su i precizno primjenili, ili ako ih ne nađe primjenjene, može izmisliti nova pri sličnosti događanja*.

Očito da su historičari, potpisnici Memoranduma SANU, *vrlo brižljivo proučili prošlost*, primjenili *ista sredstva* za ostvarivanje ciljeva zacrtanih ovim dokumentom, ali u skladu sa novim okolnostima, *izmislili i nova* u duhu makijavelizma, doktrine koja opravdava svako sredstvo ako se njime postiže cilj.

Francuski humanisti XVI stoljeća su uvjereni u kružno kretanje historije. Po njima “svaki se prošli događaj vraća, jer su ljudski motivi, greške, i slabosti uvijek isti, a mijenjaju se samo oblici njihove povjesne pojavnosti”.

Francuski humanista Žan Bodin pisac djela *Metoda za lako razumjevanje historia*, također misli da je historija kao *magistra vitae* izuzetno korisna, pod uvjetom da se prošla djela, koja utiču ne samo na sadašnjost nego i na budućnost, sistematski spoznaju.¹⁴

Poznohumanistička historiografija ipak počinje da napušta antičko shvaćanje o ponavljanju historijskih događaja. Kelerova nova periodizacija na stari, srednji i novi vijek, je znak izvjesne promjene u tome pogledu (uočavanje historijske distance).

U XVIII stoljeću racionalisti su zapažali razvitak čovječanstva, ali su ga tumačili filozofski, razvitkom razuma. Po B. Đurdevu oni su prvi evolucionisti, ali ne i posljedni pragmatičari u historiji. Unoseći ideju razvitka u shvaćanje historije, oni ipak probijaju okvire pragmatičke historije. Đanbatista Viko, čije učenje je mješavina racionalističkih i religijskih pogleda na svijet, u duhu svoje koncepcije cikličnog razvitka je pokušao da stvori zakone po kojima se narodi razvijaju, smjenjujući se na historijskoj pozornici. Mnogo ranije slično je tvrdio Ibn Haldun, nešto kasnije Montesquieu, a u savremeno doba i Arnoldi. U svojoj *Novoj nauci* Viko navodi da svi narodi prolaze kroz vijek bogova, vijek heroja i vijek ljudi, a po Montesquieuu prolaze kroz fazu varvara, uzdižu se do civilizira-

¹² Machiaveli Niccolò, *Vladalac*, Zagreb 1952, Beograd 1964 (Biblioteka Reč i misao, kolo V, knj.120).

¹³ M.Gross, 1985, str.242.

¹⁴ M.Gross, 1996, str.65.

nih naroda, civilizacija ih uzdiže do kulturnih naroda, a kultura ih slabi i vraća na varvarstvo.

Kasniji racionalisti su zastupali teoriju o pravolinijskom razvitku i napretku čovječanstva. Za M.Gross racionalisti su udarili temelje modernoj historijskoj nauci uvjerenjem da se prošlost može sistematski ispitati proučavanjem uzroka i posljedica, odnosno shvatanjem da se sadašnjost i budućnost razlikuju od prošlosti. Oni napuštaju shvatanje o ponavljanju historijskih pojava, ali smatraju da sadašnjost i budućnost proizilaze iz prošlosti. Racionalisti su ipak zahtjevali da se nauka o prošlim vremenima mora vezivati za sadašnjost.

Usprkos prodiranju evolucionističkog shvatanja u historijsku misao, u građanskoj historiografiji, pragmatička historija se ipak očuvala, sve do preovlađivanja pozitivizma. Tako je stvarno sve do polovine XIX stoljeća u građanskoj historiografiji vladala pragmatička historija.

Idealistička filozofija historije nije, dakle, mogla u historiji vidjeti učiteljicu života, niti racionalisti, a pogotovo ne predstavnici klasične njemačke filozofije (Hegel osobito). Apstraktni idealistički evolucionizam došao je u sukob ne samo sa iskonskim istorizmom pragmatičke istorije nego i sa njegovom ulogom u društvu. Umjesto stvarne historije učiteljice života treba da bude filozofija historije. Romantizam je sa pragmatičkom historiografijom bio povezan samo po shvatanju da je historijsko zbivanje uslovljeno prirodom ljudi, a među romantičarima je bilo i onih koji su smatrali da književnost bolje tumači prošlost od historije.

Pragmatička historija je ozbiljno uzdrmana tek historijskom školom Leopolda Rankea, a glavni udarac pragmatičkoj historiji po mišljenju Đurđeva, nanio je njegov zahtjev za objektivnim prikazivanjem onoga što se dogodilo. Ranke veli: "Pripisala se istoriji služba da o prošlosti sudi, da savremeni svet pouči za buduće godine: takvim visokim službama ne podleže savremeni pristup: on samo hoće da pokaže kako je zaista bilo".¹⁵

Stvarno prevazilaženje pragmatičke historije evolucionističkom historijom ostvarilo se sa sociološkom historiografijom, koja započinje pozitivizmom, a svoj najizrazitiji razvoj doživljava u modernom strukturalizmu. Pozitivisti su u skladu sa svojom apsolutnosociološkom teorijom, koja treba da priđe jednakim osnovnim postupkom i prošlosti i sadašnjosti, sa njenim tendencijama ka budućnosti, sveli historiografiju na sociologiju u prošlosti.

Međutim, potpuno je jasno da se jednom osnovnom teorijom ne može naučno prići prošlosti i sadašnjosti sa njezinom usmjerenošću ka budućnosti. Osnovni princip Kontovog pozitivizma u naučnom prilazu historiji društva je

¹⁵ Citirano po B.Đurđevu, 1977, str.31.

voir pour prévoir, pa se stoga Kontu i njegovim sljedbenicima može pripisati da su zastupali mišljenje da se budućnost može sagledati.¹⁶

Sociološko shvatanje historije je po B. Đurđevu stranputica historijske nauke, iako je njime započeo stvarni razvitak historiografije u historijsku nauku.

Tradicionalna historiografija, koja je nasljednik humanističke i njenog shvatanja historije kao *magistra vitae*, sociološkim shvatanjem historije, po mišljenju B. Đurđeva, prestaje biti humanistička disciplina i dovodi se u pitanje njena uloga kao učiteljice života.

Ono što karakteriše klasično grčko-rimsko i novovjekovno humanističko shvatanje historije jeste ideja da se historijsko zbivanje ponavlja i da je zbog toga proučavanje historije korisno.

Pišući o važnosti historije u našem savremenom društvu, B. Đurđev je isticao njen vrhunski zadatak da objasni razvitak ljudskog roda. Međutim, uz to on je zastupao tezu da je *historijska nauka također učiteljica života*. Pitanje kako je historijska nauka u savremenom društvu *magistra vitae*, po Đurđevu je ključni problem kada je riječ o položaju i ulozi historije u društvu danas.¹⁷ Time on ne misli da se savremena historiografija treba vratiti na stare humanističke pozicije, nego naprotiv, misli da ona treba da sadrži humanističku stranu kao nauka. "Proučavanje prošlosti ljudskog roda i proučavanje tendencija ljudskog razvitka u sadašnjosti upoznaju čoveka sa njegovom pozicijom u prirodi i u društvu, stvaraju čovekovu samosvest o njegovoj sudbini. U tom pogledu prava naučna marksistička istoriografija koja bi dosledno prišla razvitku ljudskog roda kao prirodno-istorijskom procesu, bila bi sama sobom, bez spoljašnje prisile da to bude, učiteljica života".¹⁸

Događaji iz najbliže prošlosti BiH daju potvrdu o potrebi vraćanja historiografije na put pragmatičnosti (korisnosti i poučnosti), ne osporavajući joj pri tome da je ona nauka koja se bavi razvitkom ljudskog roda.

2. Pojedinačni događaj (neponovljiv ili relativno ponovljiv)

Odnos pojedinačnog i općeg, slučajnosti i zakonitosti, historizma i evolucionizma, je jedno od teorijskih pitanja oko kojeg se i danas vode rasprave u historijskoj nauci.

¹⁶ B.Đurđev, *Na zastarelim stranputicama*, Prvi dio, *Takozvana strukturalna istorija*, JIČ, god.XXIII, sv.1-2, Beograd 1988, str.166. nap.6.

¹⁷ B.Đurđev, *Strukturalizam i "kriza istorije"*, Časopis za suvremenu povijest, br.1/1978, Zagreb 1978, str.103.

¹⁸ B.Đurđev je ovim riječima završio svoje predavanje na simpozijumu *Primena nauke u nastavi istorije* održanom u Prištini 1976. koje je 1977.godine objavio pod latinskim nazivom koji u prijevodu znači: *Uostalom, mislim da je istorijska nauka također učiteljica života*.

Ovo pitanje B.Đurđev pokušava razriješiti u okviru svoje teorijske koncepcije, po kojoj je historija prirodno-historijska nauka, a u skladu s tim historijski razvoj je prirodno-historijski proces koji ima svoju stalnu stranu ljude i njihovu prirodu u odnosu prema prirodi kojom se koriste, koja u prožimanju sa društvom se historijski razvija. Razrješenjem odnosa između historizma i evolucionizma u historiji, može se smatrati radom kojim Đurđev rješava osnovni problem u svojoj koncepciji. On ukazuje na potrebu dijalektičkog prožimanja evolucionizma i historizma u historijskoj nauci.¹⁹ Obje ove strane historijskog procesa se, naime, nalaze u njegovom jedinstvu, ali se one istovremeno javljaju i kao suprotnosti.

Historizam se obično suprotstavlja evolucionizmu sa stanovišta izražavanja *slučajnosti* u okvirima evolucionizma, odnosno, on je ona strana u razvitku, koja u okvirima evolucionizma izražava *pojedinačno*.

Evolucionizam se izražava kroz *zakonitost* u razvitku i kroz *opće*. Dosljedni dijalektički materijalizam, po B. Đurđevu, mora uzeti u obzir da se razvitak čovječanstva sastoji iz obje strane procesa, koje se u teoriji izražavaju kao historizam i evolucionizam, u dijalektičkom prožimanju slučajnosti i zakonitosti, individualnog i kolektivnog. Dijalektička zakonitost može doći do izražaja samo u toku stvarnog procesa, koji se prirodno-historijski razvija.

Historijska nauka neće, po B. Đurđevu, odgovoriti svom zadatku ako život u prošlosti, pa čak i u ovoj našoj bliskoj prošlosti, bude posmatrala jedino u njegovoj društvenoj dimenziji.

F. Brodel ovaj problem svodi na odnos tradicionalne (događajne) i strukturalne historije, pa po njemu *tradicionalnu historiju* odlikuje događajnost, a strukturalnu fenomen dugotrajnosti. U osnovi Brodelovog shvatanja dugotrajnosti je shvatanje da se čovjekov odnos prema prirodi mijenja događajnom historijom. Naime, događajnost u historiji čovječanstva djeluje na promjenu društvenih struktura i prirodne osnove na kojoj historija počiva. Dakle, po Brodelu, događajna historiografija se bavi neponovljivim događajima, a strukturalna, društvenim odnosima i procesima, koji imaju složenu strukturu, dugo traju i obuhvataju šira geografska područja.

Činjenica jeste da se čovjekova aktivnost ostvaruje putem događajnosti, putem *događajne historije*, ali se pri tome zaboravlja uzeti u obzir da događajna historija obuhvata i čovjekovu aktivnost u mijenjanju sopstvenih prirodnih uslova života. Za B. Đurđeva događajnost u historijskom procesu je ipak strana koju konkretno ispituje historijska nauka, jer pojedini događaji zahvataju duboko

¹⁹ B.Đurđev, *Istorizam i evolucionizam u istoriji*, Radovi Naučnog društva BiH, knj.XXVI, OIFN, knj.9, Sarajevo 1965, str.5-27; V.Mušeta-Aščerić, *Teorija i istorijska metodologija u radovima prof. dr. Branislava Đurđeva*, Godišnjak DIBiH, god.XX, 1972-1973, Sarajevo 1974, str.223-229.

u prirodnu osnovu historije ljudi, izazivaju u njoj suštinske promjene, a lična aktivnost nekih ljudi pri tim promjenama je ponekad presudna.

Izraziti strukturalizam, historijsko zbivanje i ljudski razvitak tumače gotovo isključivo društvenom strukturom, odnosno, ukupan historijski razvoj jednostranom sociološkom teorijom.

Kada zagovornici strukturalne historije istupaju protiv tradicionalne i nazivaju je sa izrazitim omalovažavanjem događajnom historijom, tvrdeći da ona vodi računa samo o pojedinačnim neponovljivim događajima, to je po B. Đurđevu uprošćavanje pitanja odnosa općeg i pojedinačnog, odnosno zakonitosti i slučajnosti u historijskom razvitku. Ova tvrdnja nije samo uprošćavanje pitanja oko kojeg se najviše vode rasprave u metodologiji savremene historijske nauke, nego razotkriva kod nekih zagovornika strukturalne historije, po mišljenju B. Đurđeva, nepoznavanje historije historiografije.

Događaji iz prošlosti su neponovljivi. To je jasno. Međutim, kada pristalice strukturalne historije napadaju historizam u historijskoj nauci, *tvrdnjom da su događaji iz prošlosti zaista neponovljivi, po B. Đurđevu se dobiva samo pravilno teorijsko polazište za odgovor na pitanje da li se u shvatanju historije može unijeti kriterij relativnog ponavljanja?*²⁰

Da li se u historiji mogu konstatovati kretanja u životu ljudi koja se relativno ponavljaju, ako je događajnost i promjenjivost opća karakteristika historije? Ako se život ljudi u prijelomnim momentima njihove historije iz osnova mijenja, mijenjaju se i odrednice njihovog razvitka. Pa koji su to događaji koji se mogu karakterisati kao relativno ponavljanje, ili je u pitanju relativno ponavljanje osnovnog zakona u historijskom razvoju? Događaji iz prošlosti, pa i one bliske, ukazuju na činjenicu da su ratna događanja na tlu BiH uvijek mijenjala tok historijskog razvoja.

Na kongresu historičara u Štokholmu 1960. godine B. Đurđev je otvoreno istupio protiv *ciklične teorije razvitka* ljudi, počev od shvatanja Đanbatista Vika do Arnolda Tojnbijsa, ali isto tako je istakao da imamo *relativno ponavljanje* osnovnog zakona u razvoju. Kao primjer daje uspostavljanje svjetske industrijske civilizacije van historijski razvijenih građanskih društava. Taj osnovni zakon se ponavlja u svakoj zemlji koja se modernizuje, ali to ponavljanje u novim historijskim uslovima daje sasvim novi rezultat. Sa stanovišta prirodne historije ljudskog roda to je sasvim novo stanje. Takvo stanje nije nastalo zbog smjene ili razvitka društvenih struktura, pa se strukturalnom historijom ta stanja ni ne mogu protumačiti, kao ni suvremena historijska kretanja u svijetu.²¹

²⁰ B. Đurđev. *Na zastarjelim stranputicama*, Drugi dio, *Tradicionalna istorija u krivom ogledalu /rukopis/*, str.3.

²¹ *Ibidem*, str.8

Brodelovo svodenje odnosa strukturalne i tradicionalne historiografije samo na odnos historizma i evolucionizma po B. Đurđevu je još jedna zastarjela stranputica. Tvrdnja da tradicionalna historija obraća samo pažnju na pojedinačne, neponovljive događaje, da nije tražila dublji značaj i smisao historijskog zbivanja, po Đurđevu je daleko od istine. Po njemu model historije koji zastupaju zagovornici strukturalizma nije podoban za savremenu historiju koja se odvija poput vulkana, stoga što ona ne može da riješi probleme savremene historije tim modelom.

Ovdje treba potražiti i objašnjenje zašto Brodelova “nova” historija nije prihvaćena, odnosno, zašto se njegova “totalna” historija razmrvila na regionalne historije i historije mentaliteta.²²

3. Razumijevanje sadašnjosti kroz prošlost

Sadašnjost ili savremenost je vrijeme u kojem živimo, dok je *prošlost*, po pojmovnoj odrednici činjenica, koju ništa ne može promijeniti. “Prošlost je činjenica koja ne ostavlja više mjesta mogućem”, veli M.Bloh. Koja je granica između prošlosti i sadašnjosti? U prošlosti su procesi završeni, a u sadašnjosti oni još uvijek traju. Pa je li onda sadašnjost dio historije i može li se spoznati istim metodološkim principima kao i prošlost? Šta je zapravo savremena povijest ili *savremena historija* i čemu služi njeno ispitivanje? Je li i ona *magistra vitae*?

Pojam savremena historija nije nov. On je star koliko i historija. Slijedeći Tukidida, antička historiografija, pa i srednjovjekovna, je *historia sui temporis*, kasnije je to u Francuskoj “*histoire contemporaine*”, u ruskoj historiografiji je to najnovija historija, a danas je neki smatraju “najnovijom prošlosti”. Puno je dakle bilo savremenih historija u prošlosti, ali se one svakako razlikuju od ove naše, današnje.

Koja je to polazna tačka u definisanju granice savremenosti, koja je odjaja od prošlosti? L.Fevr je započinjao svoja predavanja tvrdnjom da je danas sadašnjost, a jučer prošlost.

U historiji BiH je li granica između prošlosti i sadašnjosti 1918, 1945 ili 1995.godina? Je li sadašnjost historija ili je to je politika? Po jednim period u kojem živimo izdvaja se od onih koja su mu prethodila, i nije, niti može biti predmetom spoznaje historijske nauke. Po drugima “ne smijemo nikada zaboraviti da pojam povijest ne znači samo prošlost, nego i sadašnjost i budućnost”.²³

²² M.Gross, *Brodelijanski svijet*, Historijski zbornik, god.XXXIX (1)/1986, Zagreb 1986, str.255.

²³ M.Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1976, str.352.

B. Đurđev, pak, veli da “ko ne zna da razgraniči prošlost od sadašnjosti i budućnosti, ko ne vidi u njima razliku koja se izražava i objektivno i u pogledu mogućnosti čovjekovog stava prema njima, ne može ni odgovoriti kakva je vrijednost izučavanja prošlosti za stav čovjeka u sadašnjem društvu”.²⁴

Dok se po B.Đurđevu razvitak istorijske svijesti mora posmatrati u cjelini prirodno-istorijskog razvitka ljudi, dotle M.Gross podvlači da u savremeni ljudski život treba unijeti historijsku svijest zasnovanu na naučnom proučavanju prošlosti, te da se istoričar mora boriti da uspostavi vezu između historijskog istraživanja i suvremene prakse, jer po njoj “funkcija historije i u našem društvu ovisi o tome koliko joj se pridaje važnosti za objašnjenje suvremenog društva”.²⁵ M. Bloh smatra čovječiju sadašnjost sposobnom za naučnu spoznaju. On ne prihvata shvatanje da historičar ne može spoznati prošlost jer nije bio direktni učesnik, odnosno svjedok događaja, ali isto tako on upozorava da se ni sadašnjost ne može obuhvatiti neposrednim posmatranjem, nego naučnom spoznajom, čime on na neki način ne razdvaja sadašnjost od budućnosti.

M.Gross navodi da je u doba erudicije u XVII stoljeću, historija dobila uvjete da postane poseban predmet spoznaje, ali tek na temelju novog shvaćanja povijesti kao zbilje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, moderno shvaćanje pojma historije kod racionalista, proizilazi iz vremena koje je svojstveno povjesti - iz prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, čega se očito i ona drži.

B. Đurđev, pak, smatra da sadašnjost, budućnost pogotovo, nije historija, ali u isto vrijeme ne poriče da je potrebno da historičar razumije sadašnjost. Razumijevanje sadašnjosti ne znači povratak antičkoj ili srednjovjekovnoj zadaći historije (*historia sui temporis*), niti pak to znači da pojam historije treba proširiti na poznavanje sadašnjosti! Ostavimo to drugim naukama koje se time bave. Međutim, sasvim je opravdano uz pomoć sadašnjosti pokušati spoznati prošlost, ili uz pomoć prošlosti razumijeti sadašnjost, a u nekim slučajevima događaji iz prošlosti pa i iz sadašnjosti mogu biti pouka za budućnost. Razumijevanje sadašnjosti je samo put da spoznamo tendencije i prepreke u budućnosti, ali ne i da prorokujemo budućnost, nego da ocijenimo koje su tendencije odlučujuće za dalji historijski razvoj. A to možemo postići svestranim ispitivanjem prošlih događaja.

Da bi poznao, u punom smislu te riječi, da bi iznutra poznao surovosti rata, trebalo je proći kroz to iskustvo, veli Bloh u svojoj Apologiji. “Svjesno ili ne, mi se uvijek pomažemo našim svakodnevnim iskustvima, da

²⁴ B.Đurđev, *Povodom jednog priručnika za istoriju istoriografije i istorijsku metodologiju*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god.XIII, br.13, Sarajevo 1977, str.358.

²⁵ M.Gross, *Metodološki problemi strukturalne historije s posebnim obzirom na stupanj razvoja jugoslovenske historije*, Časopis za suvremenu povijest, br.1, Zagreb 1978, 80.

bismo ih, tamo gdje se to mora, razlikovali od novih boja, u posljednjem rasčlanjivanju bitnih sastojaka koji nam služe za ponovno uspostavljanje prošlosti”.²⁶

Našavši se u jednoj od kolona prognanih, tog 30.septembra 1992. godine, kolona ljudi koji su cijeli dan uz oružanu pratnju napuštali svoje domove, sa zavežljajima koje su iz njih uspjeli ponijeti, starci, žene, djeca (odrasli muškarci su izdvajani za “Kulu” zloglasni zatvor u Butmiru), scene iz prošlog rata kolona deportovanih u logore, su mi se same od sebe nametale. Da, boravak na okupiranoj Grbavici i njeno napuštanje pod prisilom, su moja lična ratna iskustva, koja su mi pomogla da shvatim osjećanja progonjenih, tj. žrtava, ali i mentalitet progonitelja iz Drugog svjetskog rata.

“Prošlost je bila tako živo korišćena u objašnjenju sadašnjosti samo u namjeri da bolje opravda ili osudi”.²⁷ Nije mi to namjera, niti to sebi bilo koji historičar može da dozvoli. On mora da razumije. To je pitanje historijske istine kao moralne istine.

Čuvajmo se suviše brzog poistovjećivanja, kaže Bloh. Čuvajmo se, također, da na osnovu unaprijed utvrđenog mišljenja iz sadašnjosti poredimo događaje iz prošlosti! To ne znači, međutim, da ne treba da pokušamo razumijeti događaje iz prošlosti, pa i one nama bliske. Istinu govoreći iskustva tek prošlog rata suviše su blizu da bi se bez subjektivnosti pisalo o njima.

Objektivnost je način da se spozna historijska istina. Subjektivnost se ne može izbjeći, ali ona ne može napraviti štetu kakvu to može postići pristrasni stav historičara. Pristrasnost koja je ranije podrazumijevala zastupanje interesa pojedinih vladara ili plemićkih porodica, danas proizilazi iz političkog opredjeljenja historičara koji pristupa predmetu istraživanja sa pozicija svojih političkih, ideoloških ili religioznih. Bitna karakteristika takve historiografije je ne postojanje težnje za historijskom istinom.²⁸

Ako je uz to historičar jedan od vodećih ideologa političke partije kojoj pripada, onda ne čudi shvatanje da je danas “moderni historičar više politički, ideološki i religiozno angažovan” nego ranije. Iz tih razloga je odgovornost historičara prema svom vremenu povećana, veli M. Ekmečić u svojim razmišljanjima o metodologiji savremene istorije. “U obrađivanju savremene istorije politička i ideološka odgovornost pisca je veća nego u obrađivanju drugih oblasti. Prostor da pisac razvije kritički stav prema nekoj temi, što je osnovni preduslov nauke, jeste sužen”.²⁹

²⁶ M.Bloh, 1970, 358.

²⁷ Ibidem, 350.

²⁸ V. Mušeta-Ašćerić, *Pojam istinitosti kroz historiju-historijska istina kao pitanje moralne istine*, Prilozi Instituta za istoriju, br.29, Sarajevo 2000, str.412.

²⁹ M.Ekmečić, *Razmišljanja o metodologiji savremene istorije*. Istorijski časopis SANU, knj.XLII-XLIII (1995-1996), Beograd 1997, str.354-355.

Historičar ne može sa više ili manje odgovornosti pristupati obrađivanju neke historijske teme, on može samo objektivno pristupiti obradi bilo koje historijske teme, držeći se pravila historijskog metoda u ukupnom istraživačkom postupku. Prostor za kritički pristup obradi teme, historičaru je sužen samom njegovom pristrasnošću, iz koje onda i može proizići zaključak da "čovjek nesvesno pravi istoriju, kao svoju tragediju, jer najgori tvorac istorije jeste onaj koji je piše".³⁰

Pravila historijske kritike, uostalom i sama *potreba za kritikom je moralna higijena svake, pa i historijske nauke*, a pravilno upotrebljena kritička metoda postaje oruđe historijske spoznaje, ona je put ka istinitom i prema tome ka pravednom.³¹

Zadaća historičara je da razumije, da shvati sadašnje događaje i da potraži uzroke koji su doveli do njih, poređenjem istih ili sličnih pojava iz prošlosti. On također, treba da sagleda *posljedice* koje su izazvali slični događaji iz prošlosti, kako bi spoznao budućnost. "Upotreba uzročnog odnosa kao oruđa historijske spoznaje, neophodno zahtjeva osvješćivanje".³² Za naše razumijevanje prošlosti, veza uzroka i posljedica je istinska potreba. Problem uzroka u historiji, međutim, ne smije se svoditi na problem *pubuda*.

Analizirajući događaje svog vremena nužno su se, dakle, postavila pitanja prošlosti, koja nikada ne bi postavila da se nisu desile strahote proteklog rata. Pa i same pripreme za agresiju na BiH tako su *podsjecale* na neke prošle događaje koji su prethodili okupaciji Poljske u Drugom svjetskom ratu (inscenirani incidenti, ugroženost jednog naroda od drugog i sl).

4. Uloga historičara

Čini se da je svaka ratna katastrofa potaknula historičare da razmišljaju o ulozi prošlosti u razumijevanju sadašnjosti, kao i o ulozi njih samih u razumijevanju tih događaja.

M. Bloh se, "pošto je bio mobilisan u jednom štabu u Alzasu, i pošto je teško podnosio besposlicu "lakrdije rata", uputio jednog dana prvom bakalinu u Molšemu i tu nabavio školsku svesku, sasvim sličnu svesci koju je Anri Piren, u logoru, u nekom drugom selu, Bogu iza leđa u Njemačkoj, uzeo da bi napisao Istoriju Evrope."³³ Bloh je kanio napisati djelo pod nazivom *Istorija francuskog društva u okviru evropske civilizacije*, i posvetiti ga Anri Pirenu koji je, "u vri-

³⁰ Ibidem, str.370.

³¹ M Bloh, 1970. str.384,415.

³² Ibidem, str.448.

³³ L. Febvre, *Kako su izgledali rukopisi Zanata istoričara*, dodatak uz Apologiju, str.455-456.

jeme kad se njegova zemlja tukla na strani moje zemlje za pravo i civilizaciju, napisao u ropstvu *Istoriju Evrope*".

Iz atmosfere Prvog svjetskog rata nikla je pesimistička teorija Osvalda Špenglera, po kojoj su duhovne vrijednosti Evrope prošlost; Evropa je stigla do razdoblja svoje propasti.³⁴ On se bavi problemom kultura, koje su svaka za sebe zatvorene cjeline koje se kreću u krugu, po biološkim zakonima od rođenja do smrti. Arnold Toynbi svojom spasonosnom teorijom, ipak pokušava da pruži nadu u spas. On zadržava pesimistički odnos prema izrastanju i propadanju kultura, ali unosi i novu misao da religija može podići te kulture na viši nivo, odnosno ona je ta koja će u cikličnom kretanju historijskog razvoja Evropu spasiti od propasti.³⁵ On u okviru svoje teorije o cikličnom kretanju nastoji utvrditi uzroke nastanka i propasti civilizacija, a spas zapadne Evrope vidi u povratku ljudi Bogu. Takvo gledište i Špenglera i Toynbija svrstavaju u pristalice kružnog kretanja historije.

Pod uticajem katastrofe Drugog svjetskog rata Lusijen Fevr je *pozivao historičare da izvrše svoju misiju osvjetljavanja sadašnjosti pomoću prošlosti*.

Po njemu historičar u takvim situacijama ima zadatak da protumači historijske činjenice, jer po njemu, "htio-ne htio, historičar klasificira i sistematizira povijesne pojave prema potrebama sadašnjosti".³⁶ Svoj historijski pristup on je svjesno usmjerio prema problemima koji su mu se činili najvažniji *za susret sadašnjosti i prošlosti*.

Fevr je *preporučivao historičaru da se inspirira problemima svog vlastitog vremena*, ako ne želi razmišljati o prošlosti nego joj postavljati pitanja.³⁷

On je nastojao izgraditi koncepciju historije *kćeri svog vremena* i po mišljenju M.Gross, suprotstaviti je iluzijama tradicionalne historiografije o mogućnosti postizanja apsolutne objektivnosti. "Svaka historija koja nije barem posredno povezana sa sadašnjošću je mrtva, jer ne može odgovoriti na životna pitanja suvremenog čovjeka".³⁸

Historičar po Fevru najprije mora razumijeti prošlost onako kako su je vidjeli suvremenici i zato treba da nađe njihova svjedočanstva ili metodološki rekonstruira njihove mogućnosti da razumiju pojave svog vremena. Zadatak historičara je po Fevru i da osvjetli sadašnjost s pomoću prošlosti, ali u isto vrijeme on ne prihvata zakonitosti historijskog razvoja kao objašnjenje za probleme sadašnjosti.

³⁴ O. Spengler, *Propast zapada*, I-II, Beograd 1936. (Prvo izdanje, I, 1918. II, 1922)

³⁵ A. Toynbbee, *Istraživanje istorije*, Tom I-II, Beograd 1970-1971 (Karijatide, Filozofska biblioteka Novi Sad). Ovo opsežno djelo u XII tomova napisao je u periodu od 1934. do 1961.

³⁶ M.Gross, *Lucien Febvre, živa misao jednog historičara*, Časopis za suvremenu povijest II, Zagreb 1973. str.105.

³⁷ Ibidem, str.105.

³⁸ L.Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris 1965, str.40.

U svojoj koncepciji veliki značaj Fevr je pridavao društvenim naukama jer su one po njemu bile izvanredna pomoć historičaru u analizi savremenog društva. Analiza savremenog društva pomaže historičaru da postavlja pitanja prošlosti na koja inače ne bi ni pomislio, "ona dakle proširuje njegov horizont." Rezultati društvenih nauka pomažu historičaru da sastavi "spisak" razlika i sličnosti između savremenog i prošlog društva.

Kao i Mark Bloh koji svoju Apologiju historiji piše ratne 1941. godine, tako i Fernad Brodel svoju disertaciju piše u njemačkom vojnom logoru u Mainzu (kasnije u Lubecku), u koji je dospio već 1940. godine i u kojem je proveo čitav rat. Ne raspolaže nikakvim bilješkama ni arhivom, ali on piše. Lusion Fevr mu šalje knjige, a ovaj njemu dostavlja dijelove rukopisa. Šta je to što inspiriše historičare da i u tako teškim uslovima pišu? Sam Brodel veli. "Morao sam se distancirati, morao sam odbacivati i nijekati (dogadaje). Dole dogadaji, pogotovo neugodni dogadaji! Morao sam vjerovati da je povijest, da je sudbina napisana na jednoj mnogo dubljoj razini".³⁹ Brodelov *Mediteran i mediteranski svijet u epohi Filipa II*,⁴⁰ nastao u njemačkom vojnom logoru, po mišljenju M.Gross, provocirao je u savremenoj historijskoj nauci mnoge kontroverze, jer brodelijanska paradigma u savremenoj historijskoj nauci upravo se najjasnije oblikuje s mediteranskog stajališta.

U isto vrijeme, na samom sjeveru Njemačke, prema Danskoj, u zarobljeništvu je i B. Đurđev, najprije u radnom logoru, na imanju u jednom selu blizu Glucksburga, a potom u bolničkom logoru XB Sandbostel-Bremerferde. Ovakva sudbina historičara u ratnim katastrofama svakako nije slučajnost, kao što nije slučajnost ni uloga nekih drugih "historičara" u potsticanju i kreiranju tih događanja.

Odričući odgovornost historičara i historiografije u narastajućem nacizmu u Njemačkoj, Fridrih Majnke i Gerhard Riter, vodeći njemački historiografi prve polovine XX stoljeća, u isto vrijeme podržavaju Hitlerovu ekspanzionističku politiku i prije i u toku rata. U slavljenju njemačke nacionalne države Majnke ne vidi narastanje nacizma, nego za to okrivljuje zapadnoevropske demokratije, potekle od Francuske revolucije. Sutra će i potpisnici Memoranduma SANU poricati učešće u ideološkim pripremama zločina počinjenih na tlu ex Jugoslavije, i uopće uloge historičara u svim tim zbivanjima.

Kao vrhunsku vrlinu historičara M. Bloh ističe njegovu sposobnost poimanja života, a potom i prošlosti.

³⁹ Fernand Braudel, *Personal Testimony*, Journal of Modern History, 1972, n 0 64, p.454.; Citirano po Immanuel Wallerstein, *Brodel-čovjek okolnosti*, u knjizi Lire Braudel, *Editions la Decouverte* Paris 1988; Isto Naše teme, god. XXXIII, br. 5, Zagreb 1989, str.1042.

⁴⁰ Fernand Braudel, *La Mediterranee et le monde mediterraneen a l'epoque da Philippe II*, Paris 1949.

Onaj koji ne umije da posmatra ljude i događaje oko sebe, zaslužuje po Blohu da dobije ime upotrebljivog sakupljača starina i mudro će uraditi ako se odrekne imena historičara.

“Uzori iz prošlosti moraju izražavati opštečovječanske odlike važne i za sadašnjost. A istorija ima punog smisla u izgrađivanju istorijske misli ljudi koja će omogućiti naprednim snagama da se u problemima sadašnjosti snađu...istorija je u tom pogledu, u pogledu da se za nova rješenja treba uhvatiti u koštac sa starim navikama koje vuku natrag, učiteljica života”.⁴¹

Činjenica je da su pouke iz prošlosti najbolja priprema za političko djelovanje, ali čini se da stoji i tvrdnja da “ ako ishode ranijih sličnih situacija imamo na umu kad odlučujemo o koracima koje ćemo preduzeti, stičemo siguran način i sredstvo za predviđanje budućnosti i učimo se koje situacije da izbjegnemo da bismo se hrabrije suočili sa onim što nas čeka”.⁴²

Zadaća historičara je spoznaja prošlosti, između ostalog i zbog toga da bi mogao shvatiti *sadašnjost*, a to može postići samo ako poznaje *prošlost*. Njegova zadaća nije, niti može biti prorokovanje budućnosti, ali događaji iz prošlosti i te kako mogu biti pouka za *budućnost*, te s tog stanovišta je *historia magistra vitae* i danas.

Summary

TO UNDERSTAND THE PRESENT TIME THROUGH THE PAST

If a historian makes a question is the history magistra vitae today, there are inevitably some more related questions that should be answered, in order to answer the first question.

One of them is the question, is the demand justified to go back to the pragmatic line in the sense of the antique understanding of edifying role and use-

⁴¹ B.Đurđev, 1974, str.26-27.

⁴² Vidi nap.6.

fulness of history? As the aim of the pragmatic history is on the basis of the past events, that are repeated, to teach the citizen and statesman to act politically, there is the question of some events being repeated or not? The statement, that the past events cannot be repeated according to B. Djurdjev is only a right starting point, can the understanding of history include the criterion of relative repeating? There are numerous examples from our past that prove that the events were repeated relatively, namely in a changed form and the process they provoked. Related to this there is still one of the lasting, actual questions of history, the question of the individual relation to the total historical development. The question was considered within the historicism and evolutionism in the historical development, the relation by accident and the law of development by some authors in the relation between the traditional and structural history.

If some events from our past are repeated, the history scholar can confirm them by examining, then is logical that the history can serve, being edifying, in that case *magistra vitae*.

The role of the historian is important anyway. An objective approach to research a historical issue, following the historical method, the scholar can perceive the past being his main task, then based on his notion, he is able to comprehend the present time. To know the past, can really be a teaching of future, because of *historia magistra vitae*.